

კ. კეკელიძე

(საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი)

ახალი ნარკვევი ქართული სტამბის ისტორიიდან

გასულ 1960 წელს გამოქვეყნდა ა. აბრამიშვილის ნაშრომი, რომელიც მიზნად ისახავს მკითხველს მიაწოდოს საჭირო მასალები XVII—XVIII საუკუნეებში საქართველოს გარეთ ქართული სტამბის ისტორიიდან ([1], გვ. 251—299). ვისაც ქართული წიგნის ბეჭდვის საკითხები აინტერესებს, ის ხალისით აიღებს ხელში დასახელებულ ნაშრომს, რადგანაც ა. აბრამიშვილი, შეიძლება ითქვას, მუშაობს ამ საკითხთან დაკავშირებული ძველად დაბეჭდილი წიგნებისა და დოკუმენტების საცავების ცენტრში.

ა. აბრამიშვილის ნაშრომი არ არის მნიშვნელობას მოკლებული, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ის უფრო საინტერესო იქნებოდა, ავტორს რომ გაეთვალისწინებინა ქართულ ენაზე, განსაკუთრებით საბჭოთა პერიოდში, შექმნილი ხელმისაწვდომი სამეცნიერო ლიტერატურა. ნაშრომში განსაკუთრებით წამოწეულია კრიტიკული ელემენტი. რა თქმა უნდა, კრიტიკა ყოველგვარ ნაშრომში აუცილებელია, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი უმთავრესად უნდა მიმართულიყო არა იმდენად მიმდინარე საუკუნის დასაწყისში (1808—1914, 1924 წლები) გამოქვეყნებულ ნაშრომებში დაშვებული შეცდომებისა და lapsus-ების მიმართ, რამდენადაც ჩვენი დროის გამოკვლევებისადმი. უნდა გეახსოვდეს, რომ მიმდინარე საუკუნის დასაწყისში განსახილველ საკითხზე კიდევ არ იყო გამოქვეყნებული არც აუცილებელი საარქივო მასალები და არც სპეციალური სამეცნიერო გამოკვლევა. ამის შედეგად ჩვენ, იმდროინდელ მკვლევრებს, გვიხდებოდა გვესარგებლა არა იმდენად საარქივო ხასიათის მასალებით, რამდენადაც ცალკეულ პირთა გამოხატულებით, რომელნიც ყოველთვის როდი იყვნენ დოკუმენტურად ორიენტირებულნი. ჩვენი ავტორი უკეთ მოიქცეოდა. თუ ის წარსულში გამოქვეყნებული ნაშრომების ხარვეზებზე მიუთითებდა და, ამავე დროს, უჩვენებდა, თუ ამჟამად ეს საკითხი როგორ აქვს გადაწყვეტილი ამა თუ იმ მკვლევარს. რადგანაც იმ პირთაგან, რომელნიც ოფიციალურად ამ საკითხს ეხებოდნენ, ვგონებ, ჩემ გარდა არავინაა ცოცხალი, იძულებული ვარ ვთქვა რამდენიმე სიტყვა, თავის თავად იგულისხმება, *pro domo sua*.

ა. აბრამიშვილს 1908 წელს გამოქვეყნებული ჩემი შრომიდან ([2], გვ. XXXI) მოჰყავს ცნობა იმის შესახებ, თითქოს ანტონ პიროველი ვლადიმირში საღვთისმსახურო წიგნებს ბეჭდავდა ([1], გვ. 292—93). თ. ეორდანიას, ზ. ქიქინაძისა და ა. ხახანაშვილის პროზების მიხედვით (სხვა შრომები მაშინ არც არსებობდა) იმ დროს სხვა არაფრის თქმა არ შეიძლებოდა. მაგრამ ჩემს შემდგომ ნაშრომებში ეს დასკვნა არა თუ არ მეორდება, არამედ კატეგორიულადაა უარყოფილი შემდეგი სიტყვებით: „ცნობა ვლადიმირის სტამბის შესახებ ზღაპრად უნდა ჩაითვალოს: არავითარი სტამბა ვლადიმირში ანტონ-

ნის არ ჰქონია, არც ერთი ვლადიმირში დაბეჭდილად მოხსენებული წიგნი არ არსებობს არსად და არც არავინ იხსენიებს ასეთს“ ([3], გვ. III).

ა. აბრამიშვილი ეკამათება ჩემს დასკვნას, რომელიც ოდესღაც გამო-
მითქვამს, რომ, თითქოს არჩილმა 1703 წელს მოსკოვში ჩამოასხა ხუცური
შრიფტი, რომლითაც 1705 წელს იქვე დაბეჭდა ფსალმუნთა წიგნი. შრიფტი,
ამბობს ის, ჩამოასხეს არა მოსკოვში, არამედ ჰოლანდიაში და, თუ მოსკოვში
ჩამოასხეს, მხოლოდ აღრე ჰოლანდიაში დამზადებულის შესავსებად და გან-
სახლებლად ([1], გვ. 272). უპირველეს ყოვლისა, როგორც ვხედავთ, აბრამი-
შვილმა თითონაც არ იცის ზუსტად, ეს შრიფტი მოსკოვში ჩამოასხეს თუ
ჰოლანდიაში; შემდეგ – ეს ცნობა მე კი არ მეკუთვნის, არამედ ა. ხახანა-
შვილს ([4], გვ. 366–67). იგი აღარ გვხვდება ჩემი „ქართული ლიტერატუ-
რის ისტორიის“ ბოლო გამოცემებში [5]. ამასთან, რა „განახლება“ სჭირდე-
ბოდა შრიფტს 1705 წელს ჰოლანდიიდან ჩამოტანის შემდეგ, როცა ის ამ
დრომდე არ ყოფილა გამოყენებული? იოსებ სამეხვიისეული ნოვგოროდის
სტამბის შესახებ ცნობა, რომელსაც უარყოფს ა. აბრამიშვილი, მე კი არ
გამომიგონებია, არამედ აღებული მქონდა თ. ჟორდანიასაგან [6] 1908
წელს გამოქვეყნებულ ჩემს შრომაში [2], ხოლო „ძველი ქართული ლიტერა-
ტურის“ პირველი ტომის 1951 და 1960 წლების გამოცემებში ეს ცნობა არ
გამიმეორებია.

280 გვერდზე (შენ. 66) ა. აბრამიშვილი წერს: „в описании титульного
листа „Тестамента“ К. Кекелидзе неправильно полагая, что перевод этой
книги с русского сделал царевич Александр Бакарович“. ამასთან ის მი-
უთითებს ჩემი „ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ II ტომის პირ-
ველ გამოცემაზე (1924 წ.). იმისი თქმა, რომ მე ტესტამენტის მთარგმნელად
მიმაჩნდა ალექსანდრე ბაქარის ძე, ცილისწამებას უახლოვდება: კ. კეკელიძე
ეს არ უმტკიცებია ლიტერატურის ისტორიის არც ერთ გამოცემაში, პირ-
იქით მეცნიერებაში მან პირველმა დაადგინა, რომ ეს მთარგმანი ეკუთვნის
ალექსანდრე არჩილის ძეს და არა ბაქარის ძეს (იხ. პირველი გამოცემა, გვ.
299–300). თუ პირველ გამოცემაში ტესტამენტის დაბეჭდილი ტექსტის სა-
ტიტულო ფურცლის აღწერაში მოხვდა სახელი „ბაქარის ძე“, ცხადია, უნე-
ბლიეთ, განსვენებული დ. კარიჭაშვილის გავლენით, რომელსაც ჩვენ ვეკამა-
თებით ამ საკითხზე. სამაგიეროდ შემდგომ გამოცემებში (1941, 1952, 1958)
ეს არ გვხვდება.

პროფ. ალ. ცაგარელი, აკად. კ. კეკელიძე და სხვები. წერს ა. აბრამი-
შვილი, მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ სადღესასწაულო თთვენი დაბეჭდილია
მოსკოვში დაახლოებით 1756–1764 წლებში (გვ. 293). პირველ ყოვლისა,
წიგნი, რომელიც მას ნხედველობაში აქვს, არის არა სადღესასწაულო თთვენი
(აგიოგრაფიული). არამედ საგალობელი თთვენი (ჰიმნოგრაფიული). ეს არის
ორი სხვადასხვა რამ. რა თქმა უნდა, იგი არ შეიძლება დაბეჭდილიყო მოს-
კოვში 1756–1762 წლებში, როგორც ეს მე მიმაჩნდა 1914 წელს გამოქვეყნე-
ბულ შრომაში. შემდეგში კი 1955 წელს თვითონვე უარყავი ეს ([3], გვ. 108–
115). მაგრამ ეს წიგნი არ შეიძლებოდა დაბეჭდილიყო მოსკოვში იოსებ სა-
მეხვიის სტამბაში, როგორც ამას ამტკიცებს ახლა ა. აბრამიშვილი. საქმე ის

არის, რომ წიგნი, რომელიც შეიცავს მთელი წლისათვის საგალობელი თთუენის დასაწყისს (სექტემბერი, ოქტომბერი, ნოემბერი) ავტორმა, ალექსი შესხიშვილმა დაამთავრა 1758 წელს (ხელნ. ინსტიტუტი, A 1093 ფ. 727). აგი, რა თქმა უნდა, ვერ დაიბეჭდებოდა 1741—1744 წლებში (აქის შესახებ იხ. ჩვენი შრომა [3], გვ. 108—114).

მე აღვნიშნე ა. აბრამიშვილის ნაშრომის კრიტიკული ნაწილის ხარვეზები, აღვნიშნე იმითომ, რომ მათ დეზორიენტაცია არ მოახდინონ ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ პირთა წევრებში, რადგანაც მიმდინარე საუკუნის დასაწყისში (1908—1914, 1924 წლები) გამოქვეყნებულ ნაშრომებში დამკვიდრებული ხარვეზები გასწორებული და უარყოფილია თვითონ ავტორის მიერ შემდგომ გამოკვლევებში. ახლა კი მივუთითებ განსახილველ სტატიაში ავტორის საკუთარ შეცდომებს.

ერთ-ერთი ასეთი შეცდომაა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, იმისი მტკიცება, რომ 1758 წელს შედგენილი წიგნი თითქოს დაიბეჭდა 1741—1744 წლებში. სხვა შეცდომათაგან დავასახელებ შემდეგს:

ა. აბრამიშვილის მტკიცებით, საქართველოში სტამბა დაარსდა ჯერ კიდევ არჩილის მიერ, სანამ ის რუსეთში გადასახლდებოდა (გვ. 269—270). არავითარი, არც დაბეჭდილი და არც ზეპირი, ცნობა ამის შესახებ ჩვენ არ გვაქვს. პირიქით, ვახტანგ VI მიერ თბილისში სტამბის დასაარსებლად გატარებული ღონისძიებანი გვარწმუნებენ, რომ მსგავსი არაფერი მომხდარა და, თუ საქართველოში არჩილის ცხოვრების პირობებს მივიღებთ მხედველობაში, არც შეიძლებოდა მომხდარიყო. 1709 წელს ვახტანგის მიერ დაბეჭდილ „სამოციქულს“ და 1712 წელს გამოქვეყნებულ „ვეფხისტყაოსნის“ წინასიტყვაობაში აირდაპირ ნათქვამია:

„სტამბას ბეჭდავდნენ ფრანგი და რუსნი და მერე ვლახელნი, აქ არაად იყო აროდეს, ვერ ვპოვეთ მისნი მნახველნი. გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მსახველი“.

რა საფუძველი აქვს აბრამიშვილს მსგავსი მტკიცებისათვის? ყველაზე დიდ მნიშვნელობას ის ანიჭებს 1703 წლის 2 ივნისს თ. ა. გოლოვინისადმი არჩილის მიერ მიწერილ წერილს: „великую скудость книг церковных имеют“; „и тогда начатое дело за недостатком литей и людей, к делу способных, остановилось“ (გვ. 270); მაგრამ ლაპარაკობს თუ არა ეს მაშინდელ საქართველოში სტამბის არსებობაზე? სრულიადაც არა! გამოთქმაში „скудость книг“ იგულისხმება საერთოდ წიგნები და არა სტამბური გამოცემანი. ეს ნაკლოვანება რომ დაძლეულიყო, ამიტომ ოცნებობდა იგი სტამბაზე. ლიტერტა და საქმისათვის მომზადებულ პირთა ნაკლებობის გამო საქმე შეჩერდაო; შეჩერდა არა წიგნის ბეჭდვა, არამედ სტამბის დაარსება, რაზედაც არჩილი ჯერ კიდევ საქართველოში რუსეთში გადასახლდებამდე, ოცნებობდა. როდის შეძლო არჩილმა საქართველოში, სტამბის გახსნა? 1686—87 წლებში მის მიერ დამზადებული შრიფტი საქართველოში არ მიუღიათ, ხოლო 1699 წლის შეკვეთით სტოკჰოლმში ჩამოსხმული შრიფტი მოსკოვში 1703 წლის შემდეგ მიიღეს (იხ. ალექსანდრეს წერილი არჩილთან). ამრიგად, ამგვარი მტკიცება არავითარ შემთხვევაში არ არის გამართლებული.

გეორგ შენიშვნა შეეხება აბრამიშვილის მტკიცებას იმის შესახებ, რომ სტეფანე იავორსკის „კლდე სარწმუნოებისა“, რომელიც ქართულად თარგმნა ცნობილმა ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა ვახუშტიმ, თითქოს დაიბეჭდა 1739 ან 1744 წელს იოსებ სამეხელის სტამბაში (გვ. 281). ეს არ არის სწორი. ჯერ ერთი, 1745 წლის 16 ოქტომბერს იოსებ სამეხელის მიერ შედგენილ სიაში, რომელშიაც ჩამოთვლილია მის სტამბაში დაბეჭდილი წიგნები, „კლდე სარწმუნოებისა“ არ არის ნაჩვენები. შემდეგ, დღეს ცნობილია ამ თარგმანის ხელნაწერი, რომელშიც ვპოულობთ საკითხის ახსნას. აღნიშნული ხელნაწერით, თარგმანის წინასიტყვაობაში ნათქვამია: სადიდებლად ღა ერთარსებისა წიგნი ესე, სახელდებით „კლდე სარწმუნოებისა“ მართლმადიდებელი კათოლიკურის აღმოსავლეთის წმიდის ეკლესიის ძეთა განმტკიცებასა ზედა და სულიერსა აღშენებასა... გარდაიწერა სამეუფოს ქალაქსა მოსკოვს, პრესნას, შრომითა მეფის შვილის ვახუშტისათა წელსა შესაქმისაგან სოფლისა ყსნო, ხოლო შობითაგან ჯორციელად ღვთისა სიტყვისა **ქ-მ-მ** თვესა **მქ** (მაისსა)“.

ამას მიჰყვება ქვეთავი, „მიზეზნი წიგნისა ამის გარდმოღებისა ანუ ენისა ენასა ზედა შეცვალეზანი...“ ამ წიგნს „მეფის შვილი ვახუშტი იწყებს წელსა **ქ-მ-მ** ნოემბერსა თ, აღსრულებას სრულიად წელსა **ქ-მ-მ** ოქტომბერსა **მ**, ხოლო ხუცურით იწყებს ნოემბერს ივ, აღასრულებს მაისს **კს**“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტი S 5008,2)⁽¹⁾.

ამონაწერიდან ჩანს, ვახუშტიმ წიგნის თარგმნა დაიწყო 1746 წელს, ხოლო დაამთავრა 1747 წელს. მას 1747 წელს დაუწყო ხუცური ასოებით სუფთა ეგზემპლარის გადაწერა, ცხადია, მისი მოსალოდნელი დასტამბვის მიზნით და დაუმთავრებია 1749 წლის მაისს. თავისთავად ცხადია, რომ ამ წიგნის ქართული თარგმანი, რომელიც 1746—1749 წლებში მომზადდა დასაბეჭდად, შეუძლებელია დაბეჭდილიყო 1739 ან 1744 წლებში. ამ წიგნის ბეჭდვა, როგორც ეს ჩვენ დავადგინეთ, დაიწყო 1762—1763 წლებში მოსკოვში ათანასე ამილახვრის სტამბაში ([3], გვ. 115). როგორც ჩანს, თავის დროზე ამ აზრამდე მისულა განსვენებული ალ. ხახანაშვილი, ოღონდ ბეჭდვის თარიღად ის თვლიდა 1701 წელს, როცა ათანასეს სტამბა ჯერ კიდევ არ არსებობდა.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

(რედაქციას მოუვიდა 6.6.1961)

დავმოწმებული ლიტერატურა

1. А. Абрамишвили. Книга. Исследования и материалы. Сборник III, Москва, 1960.
2. К. С. Кекелидзе. Литургические грузинские памятники, 1908.
3. კ. კეკელიძე. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, 1955.
4. А. Хаканов. Очерки по истории грузинской словесности, III, 1901.
5. კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II (1952 და 1958 წლების გამოცემები).
6. თ. ჟორდანიას. იოსებ სამეხელი, ივერია, 1884. II.

(¹ ამონაწერი გადმოგვცა დოც. ტ. რუხაძემ.